

DORDRECHT ONDERGRONDS 11

Plangebied Schuitemakersstraat 1 /
Houttuinen 25,
Gemeente Dordrecht

een archeologisch bureauonderzoek



DORDRECHT ONDERGRONDS 11

Plangebied Schuitenmakersstraat 1 /
Houttuinen 25
Gemeente Dordrecht

een archeologisch bureauonderzoek

J. Hoevenberg

2010

Gemeente Dordrecht
Bureau Monumentenzorg & Archeologie

Colofon	
Titel	Plangebied Schuitmakersstraat 1 - Houttuinen 25, gemeente Dordrecht: een archeologisch bureauonderzoek.
Rapportnummer	Dordrecht Ondergronds 11
Datum	30 augustus 2010
ISSN	1876-2379
Auteur	J. Hoevenberg (senior archeoloog)
Redactie	
Uitgave	Gemeente Dordrecht, 2010
<p>Gemeente Dordrecht Sector Stadsontwikkeling Afdeling Inrichting Stadsdelen Bureau Monumentenzorg & Archeologie</p> <p>Postadres Postbus 8 3300 AA DORDRECHT</p> <p>Telefoon 078 6396402</p> <p>E-mail monarch@dordrecht.nl</p> <p>Website www.dordrecht.nl/archeologie</p>	
© Gemeente Dordrecht, 2010	
<p>Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.</p> <p>Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.</p>	

INHOUD

1.	INLEIDING.....	5
1.1	Algemeen.....	5
1.2	Administratieve gegevens.....	6
1.3	Plangebied en onderzoeksgebied.....	7
1.4	Toekomstig gebruik en gevolgen.....	9
2.	BUREAUONDERZOEK.....	11
2.1	Huidig gebruik.....	11
2.3	Historisch gebruik en gevolgen.....	12
2.4	Bouwhistorische waarden.....	19
2.5	Archeologische waarden.....	19
2.6	Aardwetenschappelijke waarden.....	22
3.	VERWACHTING.....	24
4.	ADVIES.....	26
	LITERATUUR.....	27
	AFKORTINGEN.....	28

1. INLEIDING

1.1 Algemeen

Het doel van bureauonderzoek is het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over bekende of verwachte archeologische waarden, binnen een omschreven gebied, om daarmee te komen tot een gespecificeerde, archeologische verwachting.

Het resultaat is een standaardrapport met een gespecificeerde archeologische verwachting, op basis waarvan een beslissing genomen kan worden ten aanzien van eventueel vervolgonderzoek.

Het rapport bevat, waar mogelijk, gegevens over aan- of afwezigheid, aard, omvang, ouderdom, gaafheid, conservering en kwaliteit van bouwhistorische en archeologische waarden en aardwetenschappelijke eigenschappen.

Aanvullende gegevens worden verzameld indien de omvang van de toekomstige ingreep en werkzaamheden, de aard van de aanleiding tot het bureauonderzoek of de vraagstelling daartoe aanleiding geven.

Ondergrondse bouwhistorische waarden kunnen aangetast worden bij de sloop van bouwwerken, de bouw van kelders of souterrains, de vervanging van vloeren, het aanbrengen van nutsvoorzieningen en bij funderingsonderzoek in het kader van restauraties van gebouwde monumenten. Wanneer archeologisch onderzoek dient plaats te vinden op een dergelijke locatie, dienen uiteraard ook deze bouwhistorische waarden gedocumenteerd en zo mogelijk veiliggesteld te worden. Het is daarom goed om in het archeologisch bureauonderzoek ook expliciet aandacht te schenken aan de bebouwde omgeving en het voorkomen van ondergrondse bouwhistorische waarden, en zo een gespecificeerde verwachting op te stellen op basis van meerdere cultuurhistorische waarden in het onderzoeksgebied. Dit levert een beter gemotiveerd advies op ten aanzien van eventueel vervolgonderzoek.

Dit bureauonderzoek is uitgevoerd conform het protocol 4002 Bureauonderzoek in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie Landbodems, KNA-versie 3.2 (1 maart 2010), met de specificaties LS01-LS06 en DS05¹.

¹ Zie voor de KNA versie 3.2: <http://www.sikb.nl>, archeologie

1.2 Administratieve gegevens

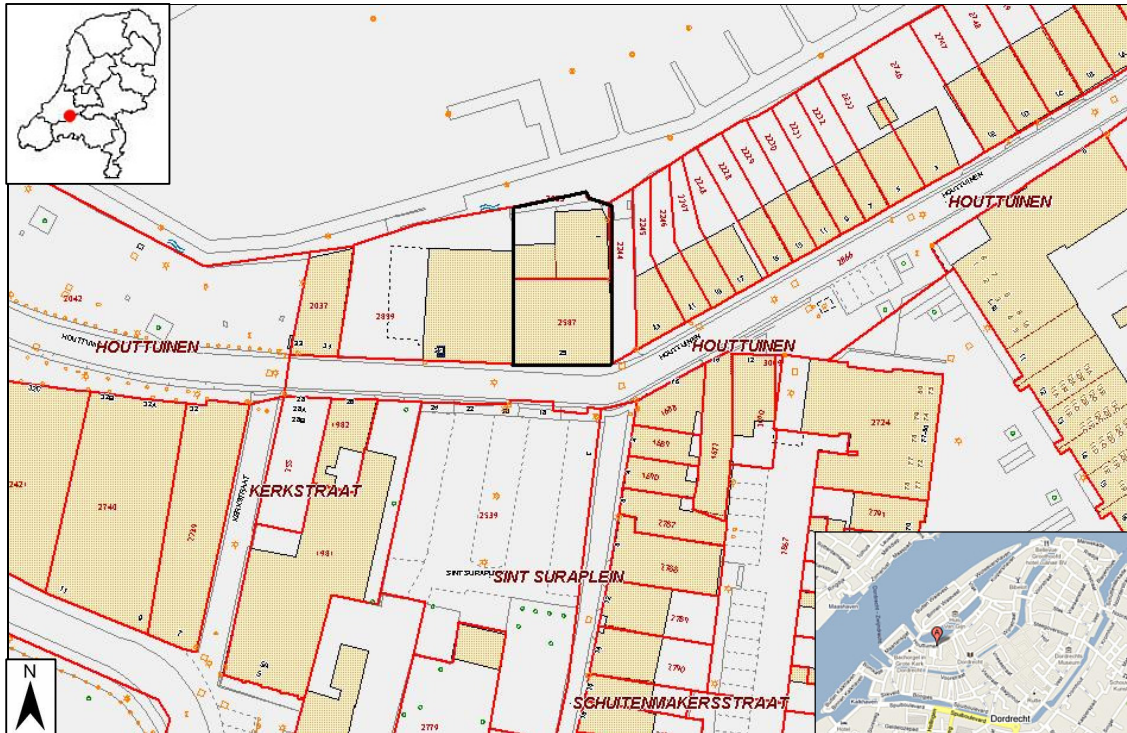
Datum van onderzoek	26-30 augustus 2010
Opdrachtgever	Dhr. A. Venema, architect i.o.v Burghstone Projectrealisatie, De Huchtstraat 14 1327 EE Almere
Uitvoerder Auteur(s)	Bureau Monumentenzorg & Archeologie Jacqueline Hoevenberg
Bevoegd gezag Naam organisatie	Gemeente Dordrecht
Plangebied Gemeente Straat	Dordrecht Schuitenmakersstraat 1 / Houttuinen 25
RD-coördinaten NW-punt NO-punt ZO-punt ZW-punt	105.007/425.409 105.021/425.410 105.007/425.387 105.021/425.386
ARCHIS Onderzoeksmelding	
Archivering gegevens Locatie Gemeentelijke code E-depot	Projectarchief Bureau Monumentenzorg & Archeologie 1009 http://easy.dans.knaw.nl

1.3 Plangebied en onderzoeksgebied

Het plangebied bevindt zich in de historische binnenstad van gemeente Dordrecht, direct ten zuiden van de Nieuwe Haven. Het behoort tot het gebied dat is aangewezen als beschermd stadsgezicht.

Het omvat twee percelen, te weten Schuitenmakersstraat 1 en Houttuinen 25. De percelen hebben respectievelijk de kadastrale nummers DDT00 G 0000 en DDT00 F 2587.

Het plangebied heeft een totaaloppervlak van circa 350m², is grotendeels bebouwd en aan de noord- of havenzijde voor een klein deel bestraat. De kade van de Nieuwe Haven maakt ter hoogte van Schuitenmakersstraat 1 een opvallende knik.



Afb. 1 Ligging en omgeving van het plangebied.

Het onderzoeksgebied is groter dan het plangebied en omvat de historische binnenstad van Dordrecht, die een acht eeuwen lange ontwikkeling herbergt. De aandacht gaat vooral uit naar het gebied direct ten zuiden van en parallel aan de Nieuwe Haven, rond de straten Houttuinen en Varkenmarkt.

topografische ontwikkeling historische stadskern vanaf de Late Middeleeuwen

- oudste stadskern (mogelijk vanaf 1050). De precieze ligging en begrenzing van het oudste gedeelte is onbekend.
- bebouwing vanaf circa 1250
- kerkgebouw, middeleeuwse ouderdom

kaart Jacob van Deventer (1545)

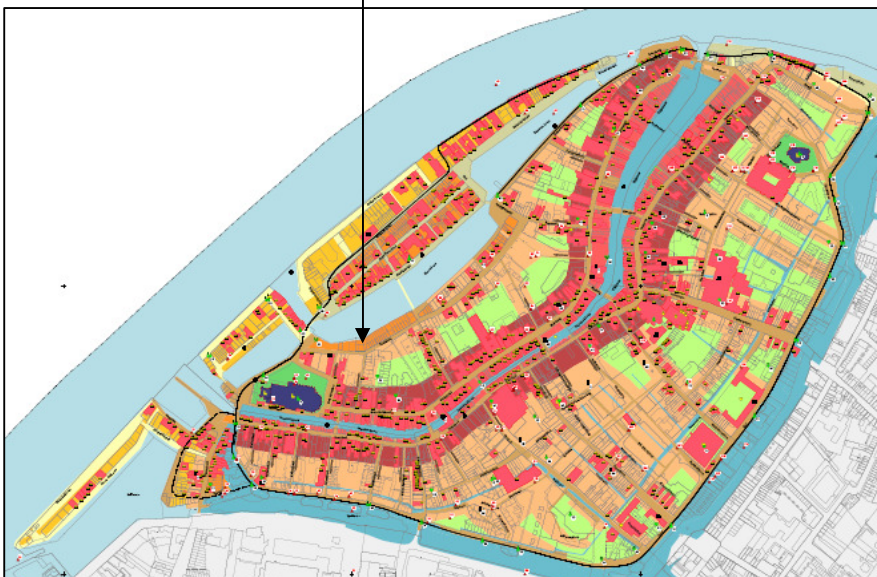
- uitbreiding bebouwing tot halverwege 16e eeuw
- stratenpatroon halverwege 16e eeuw
- stadsgrachten halverwege 16e eeuw
- stadsgracht halverwege 16e eeuw, later gedempt
- stadsmuur van vóór 1545
- relatief open ruimten halverwege 16e eeuw
- kerkhof halverwege 16e eeuw
- richting van de stadsuitbreiding vanaf circa 1250.

kaart Johannes Janssonius (1645)

- uitbreiding bebouwing tot halverwege 17e eeuw
- uitbreiding stratenpatroon tot halverwege 17e eeuw
- stadsmuur aangelegd tussen 1545 en 1645

kaart Isaac Tirion (1742)

- uitbreiding bebouwing tot halverwege 18e eeuw
- uitbreiding stratenpatroon tot halverwege 18e eeuw
- uitbreiding stadsgrachten tot halverwege 18e eeuw



Afb. 2 Het plangebied op de historische stadsontwikkelingskaart van de gemeente Dordrecht.

1.4 Toekomstig gebruik en gevolgen

Voor het plangebied liggen nieuwbouwplannen voor, die beide genoemde percelen vrijwel helemaal beslaan. Om deze plannen te kunnen realiseren, is gedeeltelijke of totale sloop van de nu aanwezige bebouwing nodig.

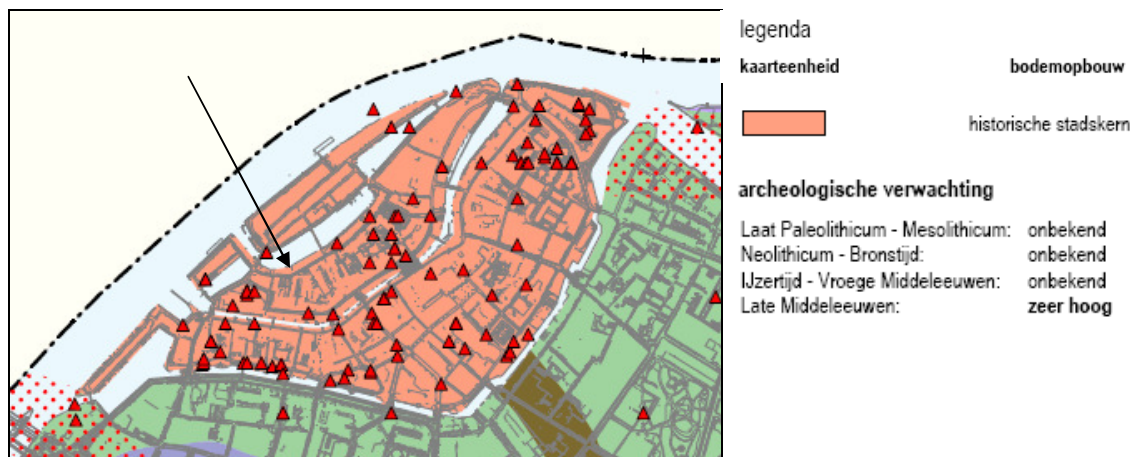
De exacte ontgravingsdiepte voor de nieuwbouw was ten tijde van het bureauonderzoek niet bekend. De verwachte ontgravingsdiepte is maximaal 70 cm beneden maaiveld². Voor de nieuwbouw is een fundering op palen voorzien.

De grond in de gehele binnenstad van Dordrecht is vervuild door stadsafval. Bodemsanering dient vrijwel altijd plaats te vinden. De diepte van deze sanering is afhankelijk van de resultaten van het milieuonderzoek.

Bij bovengenoemde bodemingrepen – sloop, sanering, ontgraving en fundering - zullen archeologische waarden aangetast worden.

1.5 Gemeentelijk beleid

De gemeente Dordrecht heeft sinds 2009 een archeologische verwachtingskaart. De gehele historische binnenstad staat hierop aangegeven als een gebied met een zeer hoge archeologische verwachting voor sporen uit circa 1000 tot 1500 na Chr., de Late Middeleeuwen. Aan deze zeer hoge verwachting is een onderzoekspllicht verbonden.



Afb. 3 De historische binnenstad op de archeologische verwachtingskaart Dordrecht (2009)

Vrijstelling van de onderzoekspllicht geldt in de binnenstad voor:

- bodemingrepen tot een diepte van maximaal 40 cm beneden maaiveld
- paalzetting tot maximaal 5% (inclusief grondverdringing) van het daadwerkelijk te bebouwen oppervlak

In de binnenstad bestaat de eerste fase van het archeologisch vooronderzoek altijd uit een archeologisch bureauonderzoek. Veldwerk is in deze fase zelden uitvoerbaar, omdat in de meeste gevallen het plangebied (nog) bebouwd is. Bovendien is vanwege de ruim acht eeuwen lange stadsontwikkeling op voorhand bekend dat archeologische waarden aanwezig zijn.

² Mondelinge mededeling opdrachtgever.

Vervolgonderzoek is afhankelijk van de resultaten van het bureauonderzoek en van eventuele planaanpassingen. Het behoud van archeologische waarden op de plek zelf is het streven, omdat de originele plek meestal ook de beste plek is. Afhankelijk van de mogelijkheden, wenselijkheid en bereidwilligheid tot planaanpassing, kan na het bureauonderzoek het vervolgonderzoek bestaan uit:

- geen vervolgonderzoek. In het geval er geen behoudenswaardige waarden aanwezig zijn.
- geen vervolgonderzoek. In het geval de bouwplannen zodanig kunnen én worden aangepast dat deze aanleiding zijn tot vrijstelling.
- archeologische begeleiding. In het geval de geplande bodemingrepen beperkt zijn wat betreft diepte, bijvoorbeeld: alleen ingraven funderingsbalken, geen diepsloop, geen verwijdering van oud muurwerk (zoals kelders) of funderingen, oude funderingspalen worden gekopt en niet getrokken, ontgraven tot saneringsdiepte.
- opgraving of definitief onderzoek. In het geval van een (te) zwaar palenplan, de volledige verwijdering van oude funderingen, palen en muurwerk en bij kelderontgravingen.

Kosten voor archeologisch onderzoek komen ten laste van de initiatiefnemer conform het veroorzakersprincipe zoals dat in 2007 in de Wet op de Archeologische Monumentenzorg, onderdeel van de Monumentenwet 1988 is vastgelegd.

2. BUREAUONDERZOEK

2.1 Huidig gebruik

Het pand aan de Schuitenmakersstraat 1 - hoek Nieuwe Haven, is in gebruik als woning. Het bestaat uit twee delen, waarvan het westelijke en nieuwere deel enkele meters naar achteren verspringt ten opzichte van het oostelijke oudere deel.



Afb. 4a en b Gevel aan de Nieuwe Havenzijde (links) en entreegevel aan de Schuitenmakersstraat 1 (rechts).

Het pand aan de Houttuinen 25 betreft de voormalige Dordtse Steenhouwerij voorheen Van der Stek. Het pand/bedrijf was nog tot in 2008 als zodanig in gebruik, maar staat sindsdien leeg. Naast de bedrijfsruimte staat de apart gebouwde entree met kantoor en daarnaast de autogarage.



Afb. 5a en b Voorgevel aan de Houttuinen 25 (links) en zijgevel aan de Schuitenmakersstraat 1 (rechts).

2.3 Historisch gebruik en gevolgen

Door middel van geschreven bronnen en historische kaarten is de ontwikkeling en de bebouwing van het plangebied in beeld te brengen.

Straatnamen

De Schuitenmakersstraat was al in de 15^e eeuw een zijstraat die de verbinding verzorgde tussen de bebouwing langs de oude of Voorstraatshaven en de Merwede³. Waarschijnlijk heeft in de late middeleeuwen de baljuw⁴ in deze straat gewoond en ontleent de straat daaraan de oudst bekende naam. De eerste verwijzing naar schuitenmakerij (timmerwerven of houtbewerking) dateert pas uit 1519.

- 1404: *sbaelyuusstrate* (OSA 13, fol 5)
- 1454: *baelyous straetgen* (Gilden 775/I, p 80)
- 1519: *an die poirtzyde tegens tscuytmakers straetken over* (OSA, 15, fol. 155v)
- 1677: *'t Baillius, of Blasius-straatje, nu genoemd 't Schuytemakers-straatje* (Van Balen, p 66)
- 1681: *sgwijtmackersstraet* (DTB 24, 4 mei 1681)
- 1738: *Schiuijker straat* (DTB 51, 13 september 1738)
- 1790: *'t Blasius of Schuitemakersstraatje* (ORA 840, fol 49)

De Nieuwe Haven was na de Voorstraatshaven de tweede haven in de stad Dordrecht en werd in 1410 in gebruik genomen. De haven werd ook wel (oude) kalkhaven of Blauwpoortshaven genoemd. De Nieuwe Haven was in eerste instantie toegankelijk vanaf de achtererven van huizen die met hun voorgevel aan de Voorstraatshaven of Grotekersbuurt stonden.

- 1410: *een havene (...) doen maken* (OSA 13, fol 84)
- 1437: *dat men alle scepe mit calc leggen sal (...) in die nye haven* (OSA 4, fol 108)
- 1691: *oude kalckhaven*
- 1960: *Nieuwe haven* (RB, 29 november 1960)

De Houttuinen maakten deel uit van de nieuwe kade langs de Nieuwe Haven. De kade werd pas enige tijd na het graven de haven aangelegd, maar in elk geval vóór 1439. Na de middeleeuwen werden houttuinen meer en meer gevestigd tussen de Grote Kerk en de Nieuwe Haven. Pas in de 17^e eeuw raakte Houttuinen ook als toponiem in gebruik.

- 1439: *nyew ka inder nyewrhaven* (OSA 6, fol 8v)
- 1449: *after des vleyshouwers straet op die ka aan die nyew haven* (OSA 6, fol 56)
- 1655: *huijs staende opde nieuwe haven binnen deser stede inde houtthuyn* (ONA 134, fol 65)
- 1674: *Nieu Hout-thuijnen* (ha 207, nr.35)

Het plangebied is sinds het einde van de 14^e eeuw in gebruik geweest, voornamelijk als havenkade en hout- of timmerwerf. Veel rijke houthandelaren vestigden zich in de deze wijk, waaronder bijvoorbeeld de beroemde familie De Witt (Grote Kerksbuurt 21/23 zeker sinds circa 1552) met percelen die reikten van de Oude- of Voorstraatshaven tot aan de Nieuwe haven.

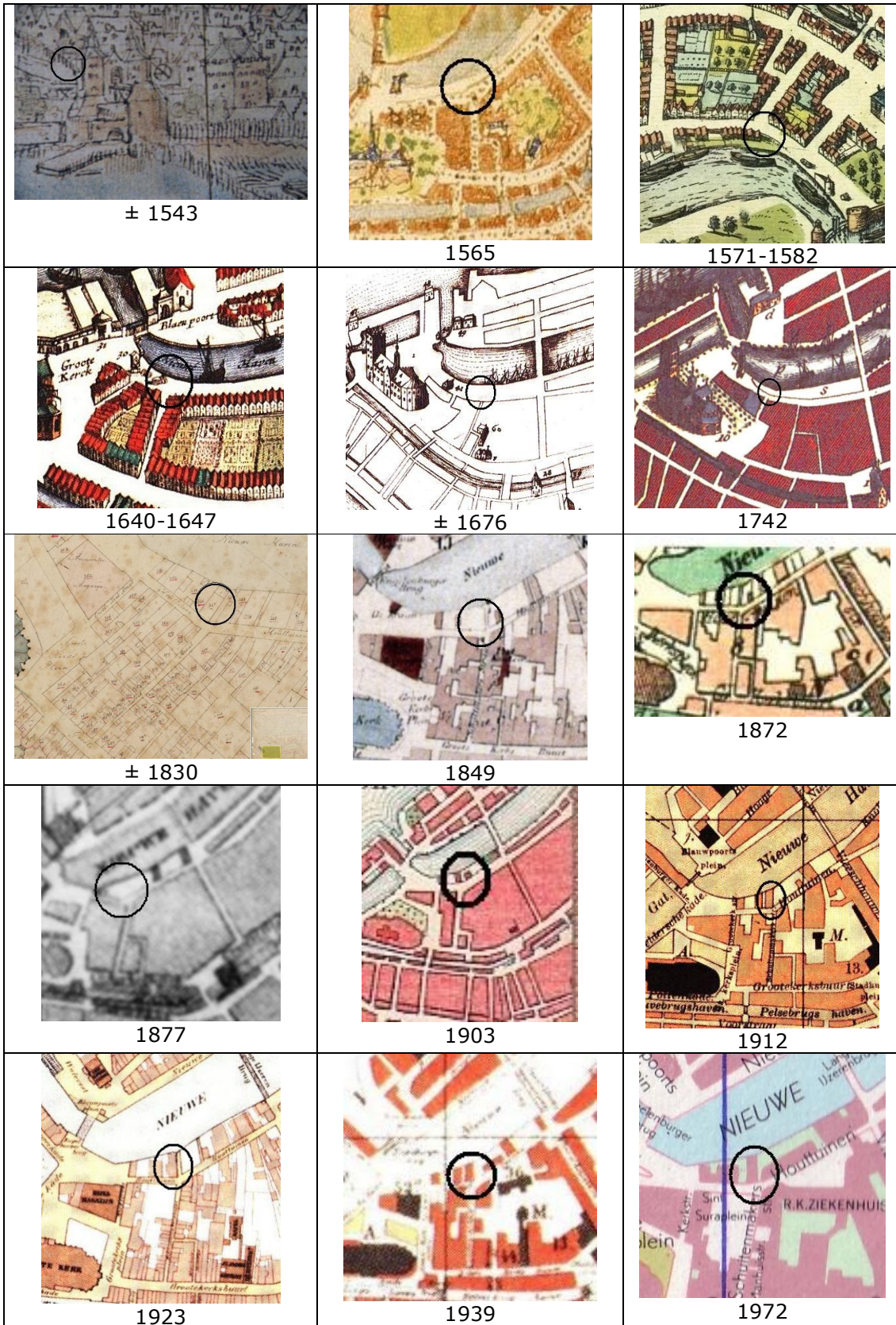
Aan het eind van de 18^e eeuw raakte de eeuwenlang bloeiende houthandel en -verwerking echter voor het eerst in grote problemen. Na een kort herstel verdween het bijna volledig rond 1850 met de overstap naar ijzeren schepen en de invoer van het goedkopere Amerikaanse grenenhout. In de Houttuinen maakte hout plaats voor steen.

Historische kaarten sinds circa 1543

Op basis van de vele historische kaarten van Dordrecht sinds circa 1543 is ontwikkeling van onderzoeksgebied en plangebied redelijk goed te volgen (afb...). Het plangebied is tot in de 19^e eeuw in gebruik als kade of (w)erf aan de Nieuwe haven.

³ Van Baarsel 1992

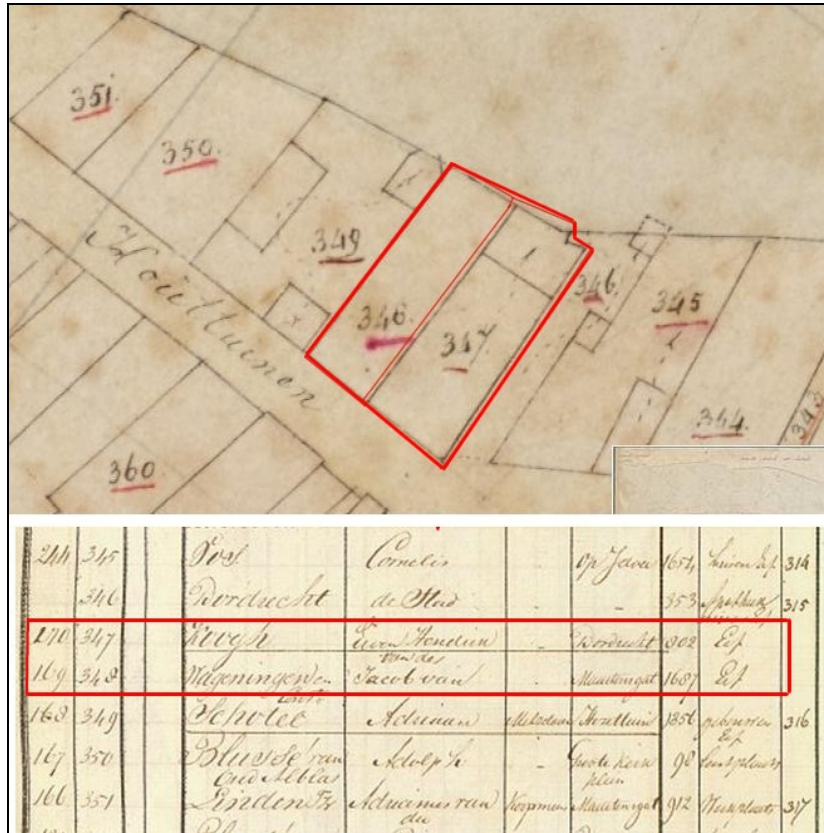
⁴ De baljuw was op alle gebieden de vertegenwoordiger van de Hollandse graaf en de verdediger van diens rechten.



Afb. 6 Details uit historische kaarten vanaf circa 1545, met daarop de ligging van het plangebied.

Kadastrale minuut circa 1832

Op de kadastrale minuut van circa 1832 bestaat het plangebied ook uit twee percelen, namelijk 347 en 348, die niet kop-staart. maar zij-aan-zij liggen.



Afb. 7 Detail uit de kadastrale minuut van circa 1832 met daaronder de bijbehorende eigenaargegevens uit de onderliggende aanwijzende tafels (OAT's)

Perceel 347 (wijk A, nr. 170) bestaat uit een erf dat rond 1832 in bezit is van de erven van Hendrik van der Koogh uit Dordrecht. Ondanks dat er geen bebouwing aanwezig is, is dit perceel toch in tweeën verdeeld.

Perceel 348 (wijk A, nr. 169) bestaat ook alleen uit een erf. Dit is in bezit van de heer Jacob van Wageningen, wonend aan het Maartensgat en van beroep koopman. Deze koopman bezat meer percelen in deze wijk en wel precies tegenover en in het verlengde van nr. 348 namelijk de percelen 368, 369 en 370. Zijn bezit reikte echter niet (meer?) tot aan de Grotekerksbuurt.

Steenhouwers en steenzagers aan de Houttuinen-Schuitenmakersstraat, 1836-2008

Het is bekend dat beide percelen aan de Houttuinen 25-Nieuwe Haven (F347, wijk A170) sinds 1843 in bezit waren van steenhouwer Gilles Schotel (1805-1866). Al sinds 1836 was hij eigenaar van vier direct tegenoverliggende percelen aan de Schuitenmakersstraat-hoek Houttuinen (F371-374)⁵.

Op 6 april 1865 verkocht Gilles Schotel zijn onroerend goed en zijn steenhoudersbedrijf aan zijn zoon en stoommarmerzager Anthonie Pieter Schotel Gilleszoon (1837-1889).

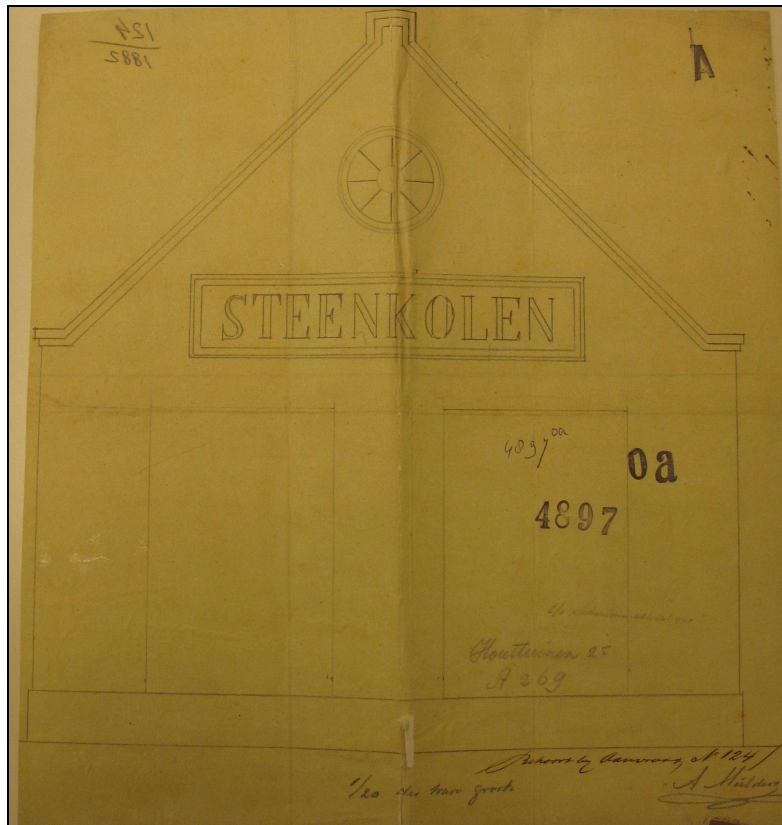
Op 9 juni 1874 verleende de stad Dordrecht Anthonie een oprichtingsvergunning voor een steenzagerij aan de Houttuinen A170, nu nr. 25. Het stoomwerktuig dat

⁵ Belangrijkste bron voor dit deel: Dooremolen 2008

oorspronkelijk aan de zuidzijde van de Houttuinen stond, werd naar de noordzijde van de straat verplaatst. De stoomketel was 5,2 meter lang en 1,3 meter breed. De schoorsteen van de zagerij kreeg een hoogte van 10 meter. A.P. Schotel breidde de volgende jaren zijn grondbezit verder uit met percelen in de Houttuinen (A 161, A165, A166, A169), de Schuitenmakersstraat (8, A156, A172/173) en de Nieuwe haven. In 1879 werd een kantoorruimte in het woonhuis aan de zuidzijde van de Houttuinen / Schuitenmakersstraat ingericht.

Op 22 oktober 1880 kreeg A. P. Schotel toestemming tot het leggen van een verzonken ijzeren spoor in de Houttuinen, als verbinding tussen de zagerij aan de havenzijde en de werkplaats aan de zuidzijde.

De eerste bebouwing in het plangebied staat inderdaad pas aangegeven op een kaart uit circa 1885, op een kaart uit 1872 staat nog geen bebouwing aangegeven. Tussen 1872 en circa 1885 verschijnt dus het eerste gebouw in het plangebied. De oudst bekende bouwtekening voor Houttuinen 25 dateert uit 1885.



Afb. 8 *Bouwtekening van het eerste gebouw op het perceel Houttuinen 25, 1885 (DiEP Erfgoedcentrum)*⁶.

Op de tekening van de voorgevel staat met grote letters STEENKOLEN. Onbekend is of dit er daadwerkelijk gestaan heeft en of het de functie van steenkoolopslag heeft gehad. Mogelijk is het zeker omdat steenkool nodig was voor het verwarmen van de stoomketel voor de stoomzagerij.

In 1885 liet Schotel, na aankoop van 7,66 m2 wateroppervlak in de Nieuwe haven, de houten beschoeiing aan de havenzijde vervangen door een gemetselde stenen kademuur zodat schepen direct tegen de nieuwe loswal konden aanleggen.

Op dat moment stonden aan de havenzijde de zagerij met stoommachine en ketelhuis, een terrein voor opslag van steen en een hijswerktuig. Aan de overkant staat op de hoek Schuitenmakersstraat/Houttuinen het woonhuis met kantoor en de naastgelegen

⁶ GA Dordrecht - 752 - Collectie van bouwvergunningen van de gemeente Dordrecht; inventarisnummer: 7733

werkplaats/steenhouwerij. In 1889 overlijdt A. P. Schotel en zijn testament wordt opgemaakt in het nieuwe familiewoonhuis aan de Houttuinen 36.



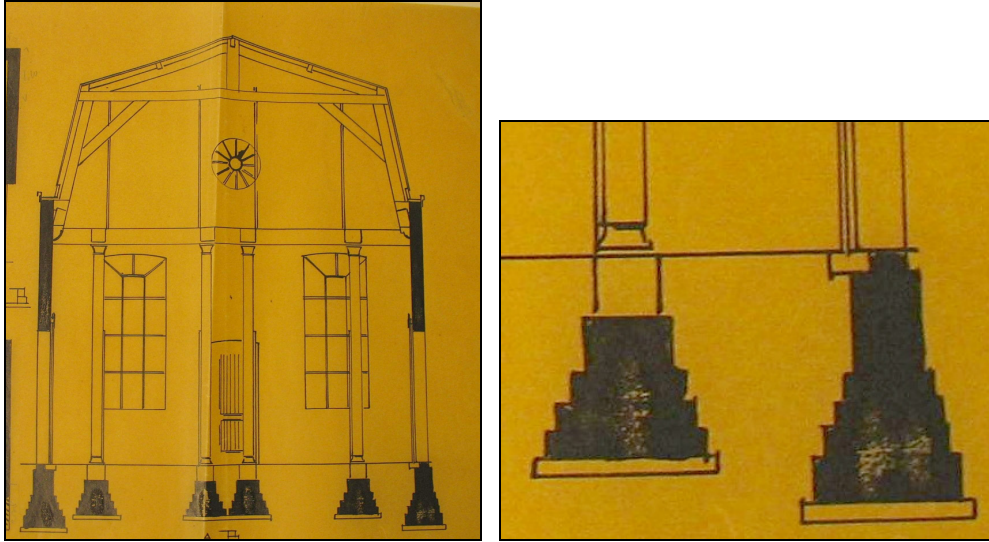
Afb. 9 De Nieuw havenzijde van de Houttuinen, 1895-1900. Rechts aan het water is het opslagterrein van marmar te zien van A.P. Schotel, met links daarvan een brandgang. Ook de nieuw gemetselde kade is goed herkenbaar. Gezien het grote achtererf heeft de bedrijfsuitbreiding van 1900 nog niet plaatsgebonden (Erfgoedcentrum DiEP).



Afb. 10 Eerste steen uit 1900 (foto: P. van Traa, 2007).

Enige zoon Jacob Anthonie Schotel nam het bedrijf over. Hij dient meerdere aanvragen voor het adres Houttuinen A 170 – later Houttuinen 23 (nu nr. 25) en wel in 1899, 1900 en 1916. In 1899 ruilt hij een perceel aan de Houttuinen voor de gang naast Houttuinen 23. Hij heeft dit terrein nodig in verband met de uitbreiding van het bedrijf. In 1900 werd de in het voorste gedeelte van het pand gevestigde zagerij aan de achterzijde uitgebreid met volume onder mansardekap. In beide zijgevels van de uitbreiding komt een brede doorgang met houten schuifdeuren. De achtergevel bezit een deur met aan weerszijden een meerruits ijzeren venster en in de top een ijzeren radvenster. Naast de bestaande bedrijfsruimte wordt een smal nieuw ketelhuis gebouwd. In het huidige pand is een stenen plaat aanwezig met de uitgehouwen datum 22 maart 1900 en de initialen A.P.S en P.L.S. Deze steen herinnert aan de uitbreiding van de marmarzagerij aan de noordzijde. De initialen A.P.S en L.P.S. staan voor de eerste steenleggers: Anthonie Pieter Schotel (1890-1958) en Pieter Lambertus Schotel (1893-1972), twee zonen van eigenaar A. P. Schotel.

De vergunning werd aangevraagd op 25 januari 1900⁷. De bouwtekeningen voor beide gebouwen laten een fundering op staal zien met 4 vertandingen voor de buitenmuren en 3 vertandingen voor de acht waarschijnlijk ijzeren steunpilaren in de binnenruimte. Of dit daadwerkelijk zo is uitgevoerd is niet bekend. De ramen en de toegang op deze tekening komen niet overeen met de daadwerkelijke uitvoering, met uitzondering van het ronde venster bovenin. Kelders zijn niet aanwezig.



Afb. 11a en b Details uit de bouwtekening voor de uitbreiding, 1900.

Rond 1900 wordt in de zagerij op nr. 23 ook de stoommachine vervangen door een nieuwe met grotere capaciteit. Verder krijgt Schotel vergunning voor de aanleg van een waterleidingbuis van de steenzagerij op nr. 23 naar de steenhouwerij op nr. 20. In 1901 koopt Anthonie de aanzienlijk uitgebreide stoommarmmerzagerij op nr. 23 van zijn moeder Geertrui de Vogel. Tot dan toe huurde hij die van zijn moeder.



Afb. 12 Houttuinen-hoek Schuitenmakersstraat, circa 1915 en detail geveltekst Houttuinen nr. 20. (DiEP Erfgoedcentrum)

⁷ GA Dordrecht - 752 - Collectie van bouwvergunningen van de gemeente Dordrecht; inventarisnummer: 7733

Op 14 april 1914 wordt de 'NV Dordrechtsche Steenhouwerij en Marmerhandel v/h. A.P. Schotel Gzn' opgericht door moeder, zoon en kleinzoon.



Afb. 13 Briefhoofd van de NV Dordrechtsche steenhouwerij en marmerhandel uit 1915, met tekeningen van de voor- en achtergevel van de zagerij en het opslagerf aan de havenkade (J.W. Boezeman, www.monumenteel.nl)

In 1916 volgt onder een nieuwe directeur nog een uitbreiding van het bedrijf, maar in 1917 wordt tot liquidatie overgegaan⁸. Het onroerend goed wordt gekocht door de firma Jacob van Wageningen, die in deze wijk al veel bezit had. Roerende goederen, hijskraan en spoor worden geveild en verkocht.



Afb. 14 Zicht op de havenzijde van de Houttuinen, ongedateerd maar mogelijk circa 1960. De achtergevel van Houttuinen 25 toont een paar opvallende bouwtechnische details. Uiterst rechts is nog de onderbouw van de grote ijzeren laad- en loskraan (opvolger van kraan Rodermond) te zien (Collectie RCE).

⁸ http://www.neha.nl/specialcol/0651bedr_inv.pdf

Pakhuis, 1917-1953

Na 1917 is het perceel nr. 23 in gebruik geweest als pakhuis en wel tot 1953. Al in 1924 wordt het ketelhuis verlengd en omgebouwd tot autogarage in opdracht van eigenaar Van Wageningen door de NV Bouw & Betonmaatschappij vh. P. van Driel. Deze nieuwbouw is gezien de bouwtekening gefundeerd op een betonnen plaat, waarvan de diepteligging niet staat vermeld.

Het woonhuis en de werkplaats van A.P. Schotel aan de Schuitenmakersstraat (toen nrs. 1, 3 en 5) zijn tussen 1919 en 1922 gesloopt, net als het pand van Schotel op Houttuinen nr. 20.

B.V. Dordtse Steenhouwerij, voorheen Gebr. W. en M. van der Stek, 1953-2008.

Op 16 maart 1953 kregen de gebroeders W. en M. van der Stek, steenhouwers, vergunning voor de oprichting van een steenhouwerij en terrazzobedrijf aan Houttuinen 25 (later omgenummerd naar 23), gemeente Dordrecht, sectie F nummer 2040. Later werd dit de B.V. Dordtse Steenhouwerij voorheen Gebr. W. en M. van der Stek. Het terrein krijgt zijn oude functie na ruim 30 jaar weer terug.

In 1997 heeft het bedrijf nog melding gedaan van de wijziging van de inrichting van het bedrijf. In 2008 sloot de steenhouwerij zijn deuren.

2.4 Bouwhistorische waarden

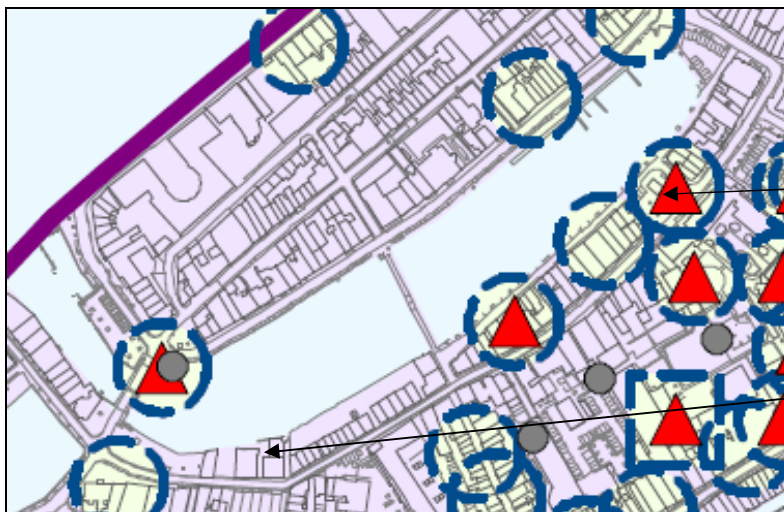
Het pand aan de Houttuinen 25 – Schuitenmakersstraat 1 ligt binnen het beschermd stadsgezicht, is geen rijksbeschermd monument, wel een (potentieel) gemeentelijk monument. De procedure voor aanwijzing loopt.

In 2007 is een redengevende bouwhistorische beschrijving van het pand opgesteld in opdracht van het bureau Monumentenzorg & Archeologie van de gemeente Dordrecht. Voor dit onderzoek relevante gegevens en afbeeldingen uit deze beschrijving zijn voor een deel opgenomen in paragraaf 2.3.

Voor meer informatie over bovengrondse bouwhistorische waarden wordt verwezen naar de betreffende monumentbeschrijving⁹.

2.5 Archeologische waarden

Binnen het plangebied zelf is tot nu toe geen archeologisch onderzoek uitgevoerd. Dit geldt ook voor de directe omgeving.

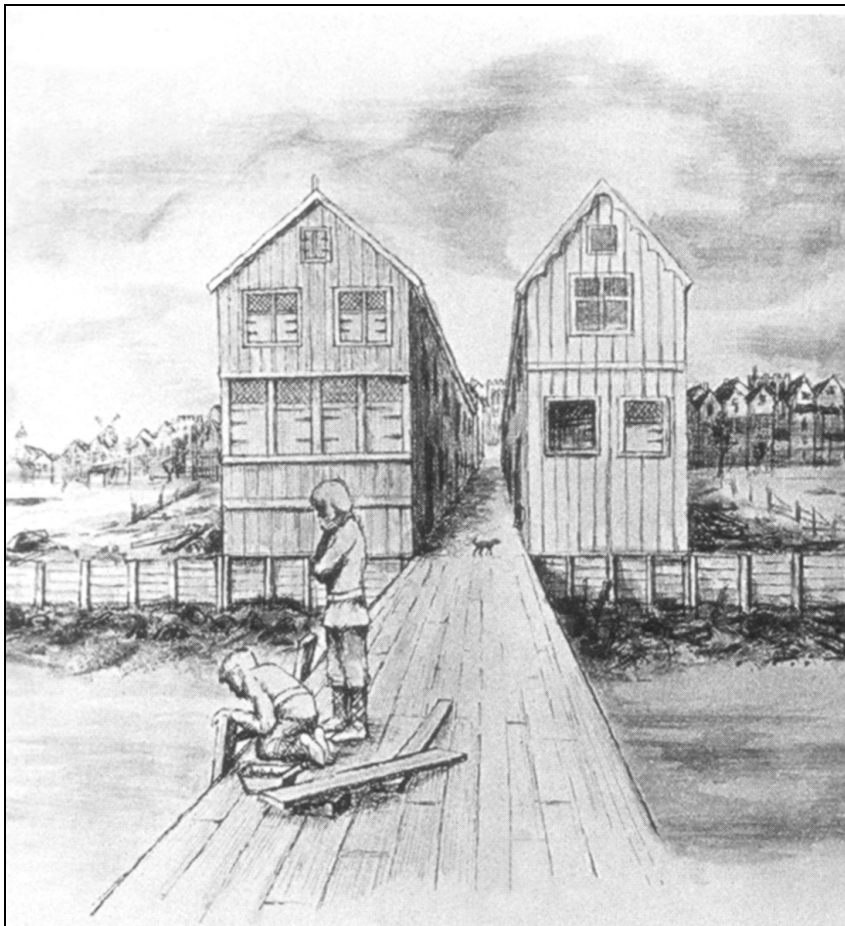


Afb. 15 Detail uit de overzichtskaart van uitgevoerd archeologisch onderzoek in de gemeente Dordrecht (2009). De pijlen geven het plangebied en de locatie Tolbrugstraat waterzijde aan.

⁹ GML-dossier Monumentenzorg gemeente Dordrecht

Het onderzoek dat de meest relevante informatie geeft voor het plangebied is het onderzoek dat van 1969 tot 1989 is uitgevoerd rond de (oude) Tolbrugstraat Waterzijde, lopend van de Voorstraatshaven tot en met de Nieuwe Haven¹⁰. Dit is destijds uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB, nu RCE), onder leiding van H. Sarfatij. Het onderzoek is in 2006 gepubliceerd als promotieonderzoek en in 2007 in een publieksboek.

De Tolbrugstraat waterzijde (eerste melding in 1404) had in de middeleeuwen dezelfde functie als de Schuitenmakersstraat en lag ook in vergelijkbaar gebied. Het was een verbindingsstraat tussen de Oude of Voorstraatshaven en de rivier de Merwede (of een zijtak daarvan), nu de Oude Maas. De straat werd door het natuurlijk aanslibben van de rivier zelf én het kunstmatig ophogen en aanwinnen van stadsterrein door de aanleg van beschoeiingen of stabbomen steeds langer en eindigde in een steiger. De aanleg van de Nieuwe haven in 1409 maakte een einde aan de aanslibbingen én landaanwinsten en consolideerde de ontstane situatie als haven met houten kade. Aan beide zijden rukte ook de bebouwing langs de straat steeds verder op. Houten palen werden ter hoogte van de Varkenmarkt aangetroffen op een diepte vanaf circa 1 meter –NAP tot maximaal 5 meter– NAP. Het gebied Houwtuinen 25-Schuitenmakerstraat 1 zal naar verwachting een vergelijkbare ontwikkeling hebben gehad als de Tolbrugstraat.

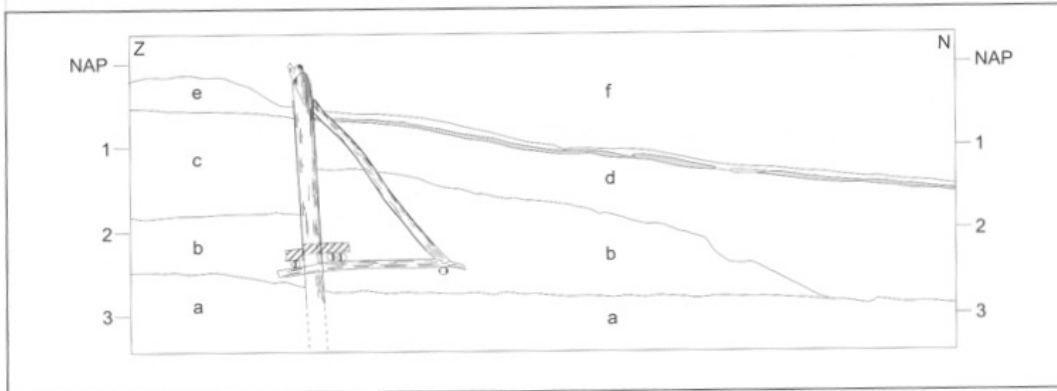


Afb.16 Reconstructietekening van het noordelijke uiteinde van de Tolbrugstraat waterzijde, circa 1350 na Chr. (Sarfatij 2007). De straat liep met een steiger direct uit op de Merwede. Aan weerszijden zij duidelijk de opgegraven zware houten rivierbeschoeiingen (de zogenoemde stabbomen) te zien.

¹⁰ Sarfatij 2006 en Sarfatij 2007

Dwarsdoorsnede door de grote stabboom C18, schotgedeelte (a), ter hoogte van een van de schoren die de houten wand steunden (landzijde links, waterzijde rechts). Aan de buitenzijde is de voet versterkt met een aflopende stortlaag van grof puin. De voortgaande dumping van stadsvuil en afval vanaf de walkant heeft, in combinatie met de getijdenwerking van het buitenwater, aan de waterzijde een taludachtige ophoging met lange lijnen van sedimentatie doen ontstaan.

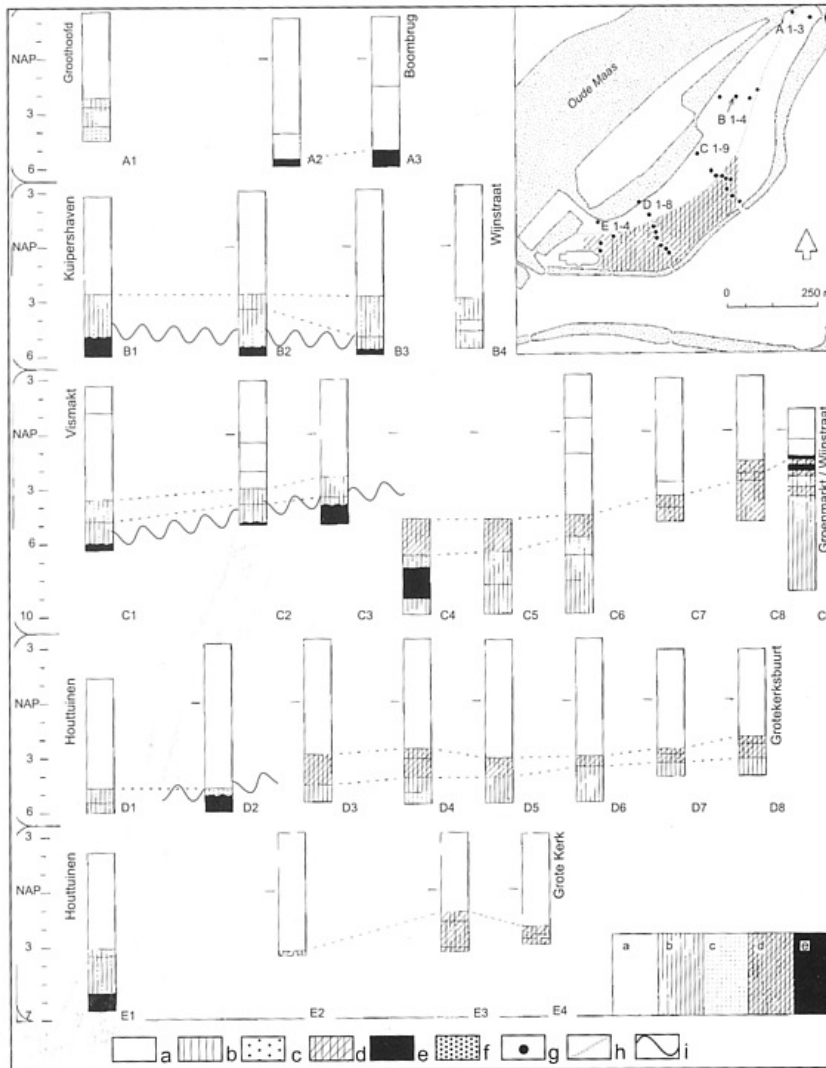
(a) natuurlijke geulafzetting/geulbodembodem, (b) grof puin/puinvoet, (c) mengsel van klei en puin/ophogingsgrond, (d) vuile grond door waterinvloed uitgevlakt, (e) vuile kleigrond/egalisatie, (f) pakket lagen van jongere ophogingsgrond.



Afb. 17 Dwarsdoorsnede door één van de houten rivierbeschoeiingen of stabbomen in de Tolbrugstraat Waterzijde (Sarfatij, 2007)

2.6 Aardwetenschappelijke waarden

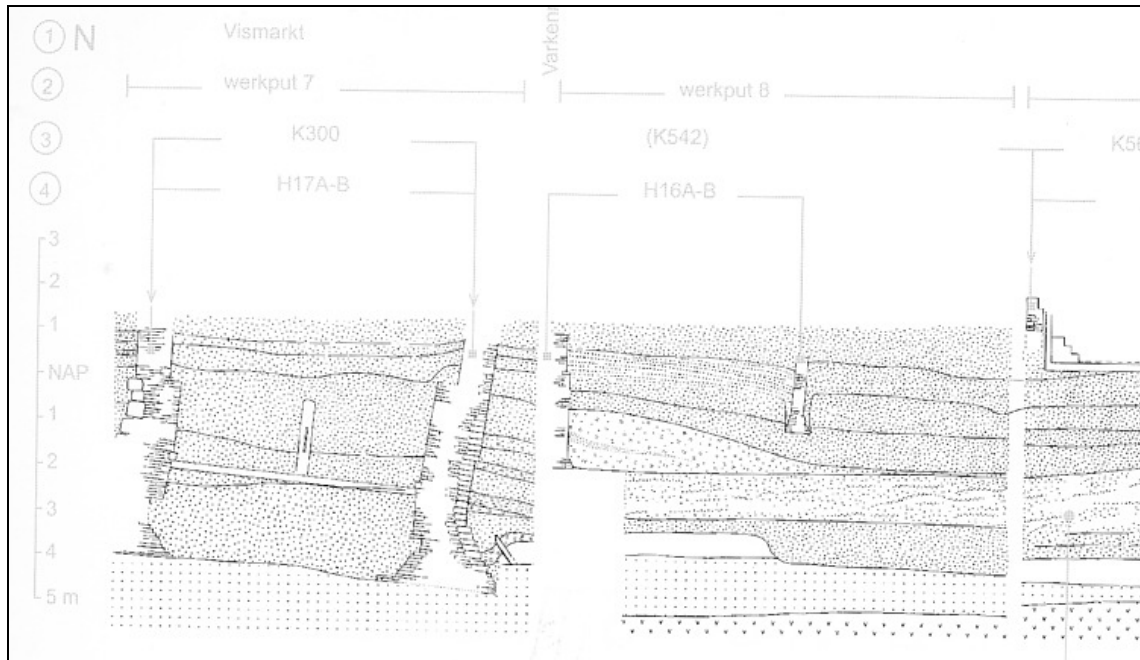
In de periode 1968-1989 is in opdracht van de ROB door de Rijksgeologische Dient een beperkt booronderzoek uitgevoerd in de binnenstad van Dordrecht. Hierbij zijn ook twee boorraaien, één van 9 boringen (D1-8) en één van 4 boringen (E1-4) gezet in het traject Houttuinen–Grotekerk(sbuurt).



Geologische waarnemingen in de binnenstad van Dordrecht met de boorraaien A tot en met E.
 (a) opgebracht/verwerkt/niet natuurlijk, (b) klei,
 (c) zand, (d) gyttja, (e) veen, (f) water, (g) boring,
 (h) veronderstelde westgrens van de gyttja-afzetting,
 (i) bodemlijn geulbedding.

Afb. 18 Grondboringen in de binnenstad van Dordrecht, 1969-1989

Boring D1 en E1 leveren voor het plangebied de meest relevante gegevens. Er blijkt vanaf een diepte van circa 3 meter –NAP klei aanwezig te zijn. Daarboven ligt een 4 tot 5 meter dik pakket opgebrachte grond ofwel een kunstmatige ophoging.

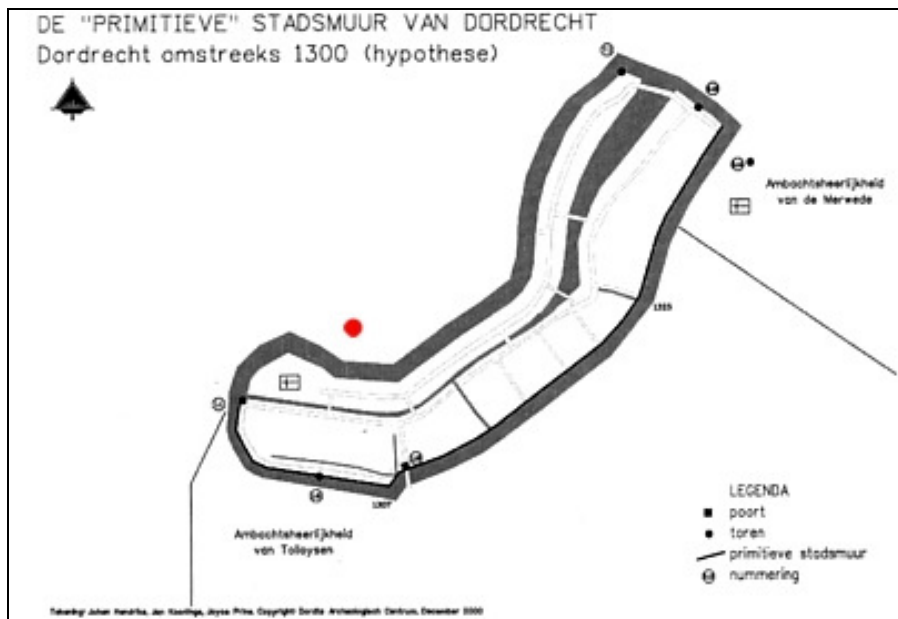


Afb. 19 Noordelijke deel van de profielwand Tolbrugstraat Waterzijde, ter hoogte van Vismarkt en Varkenmarkt (Sarfatij 2007). Links zijn de metersdiepe fundering van de 14e eeuwse Watersteinstoren te zien.

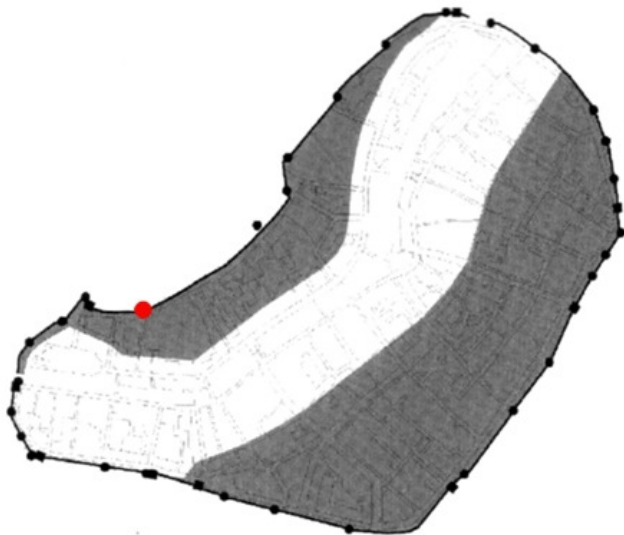
Uit de profieltekeningen wordt duidelijk dat de metersdikke kunstmatige ophogingslagen vooral bestaan uit zand en klei.

In hoeverre in het plangebied kunstmatige landaanwinst heeft plaatsgevonden door de aanleg van elkaar opvolgende beschoeiingen of stabbomen is niet bekend.

Stadsarcheoloog J. Hendriks heeft in 2000, met de relatief weinig beschikbare gegevens voor de vroegste perioden, enkele reconstructietekeningen gemaakt van de groei van de stad Dordrecht. In hoeverre deze reconstructies en hypothesen kloppen, is tot nu toe door archeologisch veldwerk niet getoetst.



Afb. 20 De omvang van Dordrecht rond 1300 na Chr. Het plangebied ligt hier volledig buiten, nog in een rivier.



Afb. 21 De omvang van Dordrecht rond 1350 na Chr. Het plangebied ligt hier aan de rand van de stad op de oever van de rivier.

3. VERWACHTING

Voor het plangebied geldt een zeer hoge verwachting voor sporen uit de late middeleeuwen tot nu, vanwege de ligging in de historisch binnenstad van Dordrecht.

Het plangebied ligt op circa 120 meter te noorden van het oudste bewoningslint langs de Voorstraatshaven, de Grotekerksbuurt. Het maakte oorspronkelijk deel uit van de achtererven van de huizen aan de Grotekerksbuurt. Deze achtererven werden vanwege hun ligging aan een rivier vooral gebruikt als hout-, timmer- en scheepswerf. In het plangebied kunnen op enkele meters beneden maaiveld sporen van deze middeleeuwse werven aanwezig zijn. Ook kunnen er resten van zware houten oeverbeschoeiingen, stabbomen of steigers aanwezig zijn. Vanwege hun ligging onder het grondwaterpeil zullen deze houtresten goed geconserveerd zijn. Indien het terrein kunstmatig opgehoogd is, zal in deze lagen stadsafval aanwezig zijn. Met dit afval kan de ophoging nader gedateerd worden.

De verbinding tussen de Grotekerksbuurt en de rivier wordt gevormd door de Schuitenmakersstraat. Deze wordt onder de naam Baljuwstraat al bebouwd en bewoond in 1404 en voor het eerst vermeld als Schuitenmakerstraat in 1519. In 1409 wordt de Nieuwe haven aangelegd en het plangebied ligt sindsdien niet meer op de oever van een rivier maar aan de kade van de haven. Deze kade wordt vóór 1439 aangelegd en wordt pas in de 17^e eeuw bekend onder de naam Houttuinen. De percelen aan de noordzijde van de Houttuinen blijven nog lang – soms tot ver in de 19^e eeuw - bezit van huiseigenaren aan de Grotekerksbuurt. In hoeverre grond uit de haven is gebruikt voor de aanleg van de kade aan de zuidzijde is niet bekend. Voor de noordzijde is dit wel bekend: hier werd het Nieuwe Werck aangelegd.

Het plangebied blijft zeker tot 1874 in gebruik als onbebouwd erf. De bodem en de archeologische waarden zullen door het gebruik als werf of erf weinig verstoord zijn.

Na 1874 en waarschijnlijk in 1885 wordt in het plangebied aan de Houttuinenzijde de steen- of stoommarmierzagerij van A.P. Schotel gebouwd. De oorspronkelijk houten havenkade is in 1885 vervangen door een gemetselde kademuur. Het bedrijf wordt in 1900 aan de noordelijke en westelijke havenzijde verder uitgebreid.

Deze nieuwbouw is gefundeerd op staal, de diepte van de funderingen is niet exact bekend. Door deze bebouwing zijn waarschijnlijk alleen ter hoogte van de muren archeologische waarden verstoord. Er werden geen kelders gebouwd, wel een 10 meter hoge schoorsteen. Sindsdien zijn enkele bovengrondse, interne verbouwingen uitgevoerd, waarbij de ondergrond weinig verstoord zal zijn.

4. ADVIES

Op basis van de resultaten van dit bureauonderzoek wordt het volgende geadviseerd:

- bij ingrepen tot een diepte van maximaal 1 m beneden maaiveld archeologisch onderzoek uit te laten in de vorm van een archeologische begeleiding conform het KNA-protocol opgraven. Er worden geen kelders verwacht worden, mogelijk wel sporen van scheepswerven. Indien diepere bodemingrepen gepland staan, dient een opgraving uitgevoerd te worden om de archeologische waarden te documenteren.
- indien beperkte bodemsanering nodig is, het archeologisch onderzoek in combinatie met de saneerder uit te laten voeren.
- bij de keuze van funderingspalen rekening te houden met de verwachte aanwezigheid van zware (eiken)houten beschoeiingsconstructies of stabbomen. Dit hout zal zodanig goed geconserveerd zijn, dat dit bij boren of heien problemen kan geven (vastlopen en uitgraven, met als gevolg grotere ongewenste bodemverstoringen).
- te funderen op zo min mogelijk palen om zoveel mogelijk archeologische waarden op hun originele plek te kunnen behouden.
- in het geval van diepslopen, kelderaanleg of volledige ontgroning/sanering dient een opgraving uitgevoerd te worden om de archeologische waarden te documenteren.

Het bevoegd gezag in deze is de gemeente Dordrecht. Voor vragen over het advies in dit rapport kan contact opgenomen worden met de auteur (078 6396214).

LITERATUUR

Baarsel, M. van, 1992: *Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts Veerhoofd. De Straatnamen van de historische binnenstad van Dordrecht.*

Boer, G.H. de , M. Rietkerk, J.A. Schenk & B. Jansen, 2009: *Stad en Slib, Het archeologisch potentieel van het Eiland van Dordrecht in kaart gebracht.*

Dooremalen, Erica van, 2008: De Steenhouwerij en marmerzagerij van A.P. Schotel Gzn 1865-1917 In: *Oud Dordrecht, tijdschrift van de Vereniging Oud-Dordrecht*, jaargang 2008, nr. 3, fol. 56,

GML-dossier Houutuinen 25-Schuitenmakersstraat 1, Bureau Monumentenzorg & Archeologie, gemeente Dordrecht (ongedat)

Hendriks, J. & J. Koonings, 2000: *Van der Stede Muere*, jaarboek 2000 Vereniging Oud-Dordrecht

Sarfatij, H. 2006: *Dordracum Excavatum, Opgravingen in Dordrecht, archeologie van een deltastad*, proefschrift UvA

Sarfatij, H., 2007: *Archeologie van een Deltastad, opgravingen in de binnenstad van Dordrecht*, Matrijs, Utrecht.

Topografische Dienst 1990: *Grote Provincie-Atlas van Zuid-Holland 1:25:000*, Wolters-Noordhoff bv, Emmen.

Westerhoff , W.E., T.E. Wong en M.C. Geluk, 2003: De opbouw van de ondergrond, in: De Mulder, E.F.J., M.C. Geluk, I. Ritsema, W.E. Westerhoff en T.E. Wong: *De ondergrond van Nederland*. Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen TNO, Geologie van Nederland 7 (2^e druk: Groningen, 2003), 247-352.

Zagwijn, W.H. en C.J. van Staalduinen (red.), 1975: *Toelichting bij de geologische overzichtskaarten van Nederland*, Rijksgeologische Dienst, Haarlem.

Websites

<http://www.dordrecht.nl/archeologie> (kaartbeelden Dordrecht)

<http://www.watwaswaar.nl> (minuutplan en OAT's)

<http://www.monumenteel.nl> (rijks- en gemeentelijke monumenten in Dordrecht)

<http://www.archieven.nl> (adresboeken Dordrecht)

<http://sa-dordrecht.cust.iaf.nl> (beeldbank Erfgoedcentrum DiEP)

AFKORTINGEN

ARCHIS	Archeologisch Informatiesysteem van de RCE
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
NAP	Normaal Amsterdams Peil
OAT	Onderliggende aanwijzende tafel (lijst eigenaren)
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (vroeger ROB)



Bureau Monumentenzorg &
Archeologie

Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl

